

Innledning

I 2020 var det 80 år siden Norge ble okkupert og 75 år siden frigjøringen fra tysk okkupasjon 8. mai 1945. Det ga anledning til å minnes disse sentrale hendelsene i norsk historie, men også til å se nærmere på hvordan krigsminnet og minnepolitikken har endret seg over tid. Å minnes vil si å huske noe – på bekostning av noe annet. Det handler om anerkjennelse, av grupper, av enkeltpersoner, hvordan, når og av hvem.

I denne antologien belyser åtte historikere og forskere innen humaniora og samfunnsvitenskap forholdet mellom minne og glemsel i kunnskapshistorien om andre verdenskrig. De reiser spørsmål av stor sosial, politisk, symbolsk og kulturell betydning gjennom problemstillinger knyttet til krigens realhistorie og dens virkningshistorie, lokalt og nasjonalt, og gjennom empiriske og teoretiske tilnærminger.

Bidragene favner vidt. Historiske artikler omhandler anerkjennelse i lys av hva grupper og enkeltpersoner gjennomgikk under krigen. Flere artikler tar for seg krigens langtidsvirkninger, også sett i et generasjonsperspektiv på individnivå. Litteraturhistoriske og filosofiske tilnærminger bringer inn andre innfallsvinkler til temaet. Noen bidrag ligger tett på historiske begivenheter; andre trekker større linjer og omhandler krigens virkningshistorie.

Boka kan deles i tre deler. De to første kapitlene kan sees på som overgripende drøftinger av anerkjennelse som henholdsvis minnehistorisk og filosofisk begrep. Kapittel tre til syv er konkrete studier av minnepolitikk og kamp for anerkjennelse for ulike grupper eller individer knyttet til andre verdenskrig. Avslutningsvis gir kapittel åtte en mer skjønnlitterær tilnærming til temaet anerkjennelse og andre verdenskrig.

I det første kapitlet bygger historiker Thomas V. H. Hagen en ramme rundt artiklene i antologien ved å si noe om hva som er felles for måten samfunnet forholder seg til andre verdenskrig på i dag. Med utgangspunkt i de ferske jubileumsmarkeringene drøfter han krigen som

anerkjennelsesmulighet. Hagen trekker inn tre aspekter i sin analyse: hvordan ønsket om anerkjennelse driver fram et mangfold av «gamle» og «nye» fortellinger om krigen som brytes mot hverandre, hvordan moral har blitt en stadig større del av behandlingen av minnekulturen om andre verdenskrig, og hvordan personlige og individuelle erfaringer nå utfordrer historikere og institusjoners grep om historiefortellingen.

I kapittel to drøfter filosof Einar Duenger Bøhn «anerkjennelse» med tre innfallsvinkler: som ord, som begrep og som fenomen. Ordet anerkjennelse angår det å erkjenne eller godta noe som riktig eller gyldig. Anerkjennelse er derfor et viktig psykologisk og moralsk begrep som er med på å trekke grenser for hvem vi er og hva vår moralske sfære skal og ikke skal inneholde. Å anerkjenne andre innebærer å inkludere dem i sin moralske sfære. Med utgangspunkt særlig i den tyske filosofen Hegel drøfter Duenger Bøhn vekselvirkningen mellom det å anerkjenne andre og å utvikle en personlig identitet. Til slutt ser han på selve fenomenet anerkjennelse, som både ordet og begrepet peker på, og diskuterer hvorfor det spiller en viktig rolle psykologisk, sosialt og moralsk.

Kapittel tre omhandler krigsseilerne, det vil si sjøfolkene som seilte på norske skip under andre verdenskrig. Manglende anerkjennelse har på mange måter definert det å være krigsseiler. Historiker Bjørn Tore Rosendahl undersøker i denne artikkelen hvordan omtalen av krigsseilerne i norske aviser, offentlige taler, faghistoriske verk, filmer og minnesmerker har utviklet seg fra krigens slutt og fram til 2019. Omtale er en viktig del av anerkjennelse etter en krig. Den kan være både positiv og negativ – og nøytral. Hva og hvem har blitt husket eller glemt? Og hva har påvirket utviklingen? Rosendahl nyanserer fortellingen om «de glemte krigsseilerne», og viser at de på ulike tidspunkt i etterkrigstiden har vært gjenstand for offentlighetenes interesse. Samtidig argumenterer han for at det siste tiårets interesse for krigsseilerne skiller seg ut fra tidligere ved å være mer varig og å bære mer preg av anerkjennelse av tidligere urett.

I det fjerde kapitlet presenterer etnolog og førstekonservator ved Vest-Agder-museet, Kathrin Pabst, de første resultatene fra dokumentasjons-, forsknings- og utstillingsprosjektet «Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen». Prosjektet handler om hvilke langtidskonsekvenser hendelser under krigen kan ha på individnivå gjennom

tre generasjoner. På bakgrunn av intervjuer med 21 informanter, de fleste fra andre og tredje generasjon, viser Pabst hvordan krigen fremdeles påvirker menneskers identitetsfølelse, også hos mange som selv ikke har opplevd krigsårene. Sentralt i flere av fortellingene står opplevelser av hemmelighold, forbundet med ensomhet, skyld eller skam.

I det femte kapitlet ser filosof, forfatter og sakprosa-kritiker Espen Søbøye nærmere på striden om Den norske forfatterforenings posthume unnskyldning til de forfatterne som i 1945 ble ekskludert av foreningens spesialoppnevnte æresrett. Søbøye påpeker at æresretten har vært lite påaktet i offentligheten før Forfatterforeningen i 2018 valgte å gi de dømte en unnskyldning. Debatten som fulgte i kjølvannet av denne avgjørelsen, gir opphav til en rekke spørsmål som angår minnekultur og anerkjennelse etter andre verdenskrig. Hva sier det om forvaltningen av minnehistorien at forfattere som hadde opptrådt «unasjonalt» og ble fratatt sitt medlemskap i Forfatterforeningen rett etter krigen, fikk oppreisning og beklagelse fra foreningen 73 år senere? Hva styrer våre forestillinger om hvem som er offer og hvem som er gjerningspersoner? Og hva er forholdet mellom krigsoppgjørets juridiske og moralske aspekter? I dette kapitlet gjør Søbøye opp status for den debatten som har gått om æresretten etter 2018, men leverer samtidig et bidrag til den samme debatten.

I kapittel seks tar statsviter Eivind Stø oss med til Flekkefjord og historien om etterretnings- og sabotasjeorganisasjonen *Cheese*, som på initiativ fra britiske Special Operations Executive (SOE) ble bygget opp omkring radiosenderen på gården Helle fra januar 1941. *Cheese* spilte en viktig rolle for organisering av motstandsaktivitet på Sørlandet i begynnelsen av krigen. Senderen på Helle var den første SOE-operasjonen som opprettet toveiskontakt mellom Norge og britiske og norske myndigheter i London. Sentralt i denne historien står eieren av Helle, Gunvald Tomstad, som spilte et dobbeltspill som SOE-agent og NS-medlem for å hindre at senderen og *Cheese*-gruppa ble oppdaget. Dette spillet innebar en stor personlig kostnad for Tomstad. Ikke bare risikerte han livet med sitt farlige dobbeltspill, han risikerte også sitt gode navn og rykte. Dette er fortsatt sensitiv historie. Stø knytter an til de siste tiårenes tilbakevendende debatter om *Cheese* og Tomstads rolle, som i stor grad har handlet om anerkjennelse – og forsøk på å frakjenne noen anerkjennelse.

På grunnlag av gjennomgang av et omfattende kildemateriale fra norske og britiske arkiver, går Stø i rette med det han mener har vært en både uinformert, ureflektert og «uverdige» tilnærming og diskusjonsform hos enkelte debattanter.

I kapittel syv analyserer litteraturviter Unni Langås tre romanprosjekter fra det siste tiåret. Hun tar utgangspunkt i at skjønnlitterære behandlinger av krigen gjerne har som formål å opplyse dagens offentlighet om forhold i fortiden. Derfor er det ofte et tett samspill mellom fakta og fiksjon i denne typen skjønnlitteratur. De tre forfatterne Langås tar for seg, er Jon Michelet, Simon Stranger og Kjartan Fløgstad. De har alle skrevet verk med handling fra andre verdenskrig, verk som på ulike vis har preget den offentlige debatten om krigen i senere tid. Langås viser hvilken betydning litterære virkemidler har for forståelsen av og innsikten i fortidige aktørers handlinger, og hvordan litterære tekster deltar i en stadig reforhandling av forståelsen av fortidige hendelser.

Denne antologiens siste tekst er skrevet av forfatter og stipendiat Erlend Wichne. Denne teksten er, med få unntak, en trykket versjon av innlegget Wichne holdt ved Agderseminaret i 2020. I teksten tar Wichne, med utgangspunkt i sin egen bok *Sankthans* fra 2019, opp forholdet mellom minne og anerkjennelse. Wichne avrunder slik denne boka med en poetisk refleksjon over minne, glemsel og anerkjennelse.